

ła i omówiła kwestię marginalizacji filozofii w szkolnictwie wyższym, pozostali natomiast przedstawili szanse i zagrożenia wynikające z obecnego kształtu ustawy Prawo o szkolnictwie wyższym.

Rezultaty Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej pt. „Współczesne problemy nauki i szkolnictwa wyższego” są następujące. Po pierwsze, w sposób znaczny obrady w jej ramach prowadzone przyczyniły się do ukierunkowania i podniesienia jakości dyskursu dotyczącego przedmiotowych obszarów problemowych. Po drugie, prezentacja oryginalnych punktów widzenia, wzbogacona omówieniem rezultatów badań przyniosła istotne korzyści poznawcze. Zaznaczyć również należy, że prowadzone dyskusje sprzyjały integracji środowisk naukowych i instytucji z nimi współpracujących. Interdyscyplinarny charakter relacjonowanej konferencji oraz prowadzonych debat pozwolił również na dookreślenie roli pedagogów odnośnie do wychowania i kształcenia uniwersyteckiego. Szczególną uwagę zwrócono w tym kontekście na oddziaływania wychowawcze akcentujące postawy etycznie pożądane.

PIOTR MAGIER

Katedra Pedagogiki Ogólnej KUL

KS. MAREK JEZIORAŃSKI

Katedra Pedagogiki Ogólnej KUL

MIĘDZYNARODOWY PROGRAM WSPÓŁPRACY „TRINATIONAL”

ALICE SALOMON HOCHSCHULE BERLIN,

INSTITUT DU TRAVAIL SOCIAL DE LA RÉGION AUVERGNE

W CLERMONT-FERRAND, INSTYTUTU PEDAGOGIKI KUL

SPOTKANIE I – BERLIN, 18-25 MAJA 2014

Akademicką współpracę międzynarodową realizowaną w Instytucie Pedagogiki Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II cechuje długofalowość, różnorodność tematyczna, szeroki zakres partnerstwa, efektywność. Studenci i pracownicy Instytutu uczestniczą w wymianach realizowanych głównie w ramach programu Sokrates/Erasmus. Nie mniej istotna aktywność badawcza i dydaktyczna w wymiarze międzynarodowym realizowana jest na podstawie innych form organizacyjnych, np.

programu Leonardo da Vinci, Stowarzyszenia Instytutów Pedagogiki Uniwersytetów Katolickich (ACISE) oraz bezpośrednich projektów dwu- i trójstronnych¹.

Do grupy trójstronnych projektów międzyuczelnianych należy obecnie realizowany projekt, zatytułowany „Trinational” („Projekt Trójnarodowy”). Jego podmiotami są Uniwersytet Nauk Stosowanych im. Alice Salomon w Berlinie (Alice Salomon Hochschule Berlin – ASH), Instytut Pracy Socjalnej Regionu Owernia w Clermont-Ferrand (Institut du Travail Social de la Région Auvergne, Clermont-Ferrand – ITSR) oraz Instytut Pedagogiki Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II w Lublinie (IP KUL JP II). Pomysłodawcą² i jednocześnie koordynatorem „Trinational” ze strony niemieckiej jest prof. Bernd Kolleck, francuskimi opiekunami projektu są dr Regis Pierret i dr Stephane Poncelet, natomiast ze strony polskiej projekt koordynują dr Piotr Magier oraz ks. dr Marek Jeziorański. Uczestnikami projektu są studenci studiów licencjackich, magisterskich i doktoranckich: Oksana Duchak, Ilona Gumińska, Anna Jastrzemska, Agnieszka Krawczyk, Anna Kwas, Ewelina Lis, Natalia Osińska, Anna Prochowicz, Małgorzata Sałek, Magda Sierocińska, Konrad Sawicki. Projekt niemal w całości finansowany jest z funduszy Biura Polsko-Niemieckiej Współpracy Młodzieży oraz Francusko-Niemieckiej Współpracy Młodzieży.

Celem projektu „Trinational” jest zapoznanie studentów każdej z uczelni partnerskich z wybranymi problemami społecznymi, funkcjonowaniem instytucji pomocy społecznej oraz wzajemne poznanie i zbliżenie studentów z Francji, Niemiec i Polski. Realizacja tych celów opiera się na cyklu wykładów, seminariów i wizyt w instytucjach pomocy społecznej. W ich trakcie analizowane są najistotniejsze problemy socjalno-edukacyjne, specyfika funkcjonowania systemu wsparcia społecznego, dyskutowana jest zasadność i efektywność przyjętych rozwiązań, formułowane są wnioski. Nie bez znaczenia jest fakt wspólnego zamieszkiwania osób uczestniczących w pro-

¹ Zakres współpracy krajowej i międzynarodowej Instytutu Pedagogiki podaje artykuł: E. Domagała-Zysk, *Współpraca Instytutu Pedagogiki KUL*, w: *Pedagogika na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II. Historia i współczesność*, red. A. Rynio, R. Skrzyniarz, Lublin–Kielce: Wydawnictwo Jedność 2011, s. 199-207.

² Początków obecnej współpracy doszukiwać się można w realizowanym w latach 2006-2008 w Instytucie Pedagogiki projekcie badawczym, zatytułowanym PROCORA. Podobnie jak „Trinational”, PROCORA poświęcona była zagadnieniom pracy socjalnej i wykluczenia społecznego oraz obejmowała współpracę instytucji naukowo-badawczych i instytucji pomocy społecznej z trzech krajów: Polski, Niemiec i Francji. Właśnie w trakcie realizacji projektu PROCORA doszło do nawiązania i zacieśnienia współpracy między ASF w Berlinie oraz KUL JP II, czego efektem było podpisanie umowy dotyczącej wzajemnej wymiany studentów i pracowników w ramach programu ERASMUS. W perspektywie długoterminowej współpraca obu uczelni zaowocowała wspólnymi wizytami pracowników (prof. Georgine Kali – ASH i dr hab. Ewy Domagały-Zysk – KUL) oraz podjęciem współpracy w ramach projektu „Trinational”, jak i planami dalszych wyjazdów pracowników naukowych do uczelni partnerskich. Więcej informacji na temat projektu PROCORA znaleźć można np. w: I. Szezech, P. Magier, *Udział Instytutu Pedagogiki Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II w projekcie „PROCORA PS”*. *Sprawozdanie*, „Roczniki Pedagogiczne” 2(38) 2010, s. 199-202 oraz na nośniku CD zawierającym opis i podsumowanie efektów projektu.

jekcie. Możliwość wspólnego przebywania i dzielenia obowiązków pozwala nie tylko na swobodne i pogłębione dyskusje kulturalne, lecz daje możliwość doświadczenia „wspólnego życia”; poznania i zrozumienia między osobami reprezentującymi różne poglądy, przyzwyczajenia czy wręcz tradycje kulturowe.

Realizację „Trinational” zaplanowano w formie trzech tygodniowych spotkań, odbywających się w każdym z krajów partnerskich. Każde spotkanie poświęcone zostało węższemu zagadnieniu wchodzącym w zakres problematyki głównej, uwzględniając jednocześnie specyfikę zjawisk społecznych występujących w danym kraju. Pierwsze spotkanie, które odbyło się w maju 2014 r. w Niemczech, nosiło tytuł: „Effizientes Management in sozialen Organisationen” (Efektywne zarządzanie organizacjami społecznymi), drugie, mające mieć miejsce na przełomie września i października 2014 r. we Francji, zatytułowane zostało: „La précarité des jeunes issus de l’immigration” (Zagrożenie wykluczeniem młodzieży pochodzącej z rodzin imigracyjnych), oraz trzecie, zaplanowane na przełom marca i kwietnia 2015 r. w Polsce, nosi nazwę: „Organizacje pomocy młodzieży zagrożonej”.

Pierwsze ze spotkań odbyło się w dniach 21-28 maja 2014 r. w Berlinie. W części wykładowo-seminaryjnej uczestnicy „Projektu Trójnarodowego” wysłuchali wystąpień: Prof. Dr. Berndta Kollecka, Prof. Dr. Jürgena Nowaka, Prof. Dr. Hansa-Dietera Bamberg. Wykłady zawierały analizę teoretycznych podstaw pracy socjalnej w Niemczech, historię pracy socjalnej w tym kraju, specyfikę funkcjonowania niemieckich instytucji pomocy socjalnej, analizę specyficznych problemów osób i rodzin zagrożonych ubóstwem i marginalizacją, a ich treść skłaniała studentów do zadawania licznych pytań i dyskusji. Informacje teoretyczne uzupełniły wizyty w instytucjach pomocy społecznej działających w Berlinie, między innymi w Kids&Co., Jugendzirkus Cabuwazi, ośrodkach „Arche” i „Creso”.

Uwieńczeniem wizyty w Berlinie było spotkanie z władzami Alice Salomon Hochschule: rektorem – Prof. Dr. Uwe Bettgiem, prorektorem – Prof. Dr. Thedą Borde oraz dyrektorem Biura Współpracy Międzynarodowej, panią Irene Dropp. Spotkania z władzami ASH miały zarówno charakter kurtuazyjny, jak i wykładowy (roboczy).

Elementami sprzyjającymi wzajemnej integracji uczestników projektu były spotkania formalne i nieformalne. Zajęcia animacji językowej i kulturowej służyły poznaniu podstaw języka, historii, muzyki, kuchni, obyczajów i tradycji: Polski, Francji i Niemiec. Wycieczki dały możliwość poznania zabytków Berlina: Wyspy Muzeów, Bramy Brandenburskiej, Alexanderplatz, alei Unter den Linden, Muru Berlińskiego, Berliner Dom, Köpenick. Grill i spływ kajakowy Sprewą stworzyły warunki dla zacieśnienia indywidualnych relacji oraz wspólnego doświadczania radości.

Na kanwie przeżytych doświadczeń, wysłuchanych wykładów oraz odwiedzonych ośrodków świadczących pomoc osobom potrzebującym, w miarę szybko w różnego rodzaju dyskusjach pojawiło się zagadnienie obecności teorii w praktyce pracy socjalnej. Szerokość i różnorodność usług świadczonych przez różne podmioty, to jeden bardzo ważny obszar podejmowanych zagadnień, niemniej jednak w namyśle akademickim nie sposób „uciec” od zakładanej czy przyjmowanej koncepcji człowieka. Inaczej przecież będzie organizowana pomoc przy założeniu np. ściśle materialistycznej koncepcji osoby ludzkiej, a inaczej gdy człowiek będzie rozumiany jako byt

społeczny. To oczywiście jedynie dwie przykładowe koncepcje antropologiczne z całego bogactwa definicji człowieka, jakich dostarcza historia filozofii³. W tym miejscu warto zaznaczyć, że nie wszystkie bardziej lub mniej sformalizowane ruchy czy organizacje społeczne działające na rzecz poprawy warunków bytowych i rozwojowych najbardziej tego potrzebujących, podejmują taką pogłębioną refleksję dotyczącą chociażby kwestii antropologicznych. Jest to jednak zagadnienie bardzo ważne ze względu na fakt, iż nadaje działalności pomocowej czy wspierającej szerszą perspektywę i chroni ją przed tzw. złą praktyką⁴.

Na bazie powyższych spostrzeżeń, szczególnie istotnym problemem wydaje się poszukiwanie takiego obrazu człowieka, na podstawie którego pracownik socjalny będzie nastawiony na możliwie najszerzej świadczoną pomoc w taki sposób, by np. wspierając w poprawie warunków bytowych nie odbierał zarazem wiary we własne siły i możliwości osób, które wspiera. Na gruncie pedagogiki taką propozycję zaprezentował Stefan Kunowski (1909-1977) – pracownik Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Skonstruował on tzw. warstwicową koncepcję wychowania, która konsekwentnie wynika z przyjętej antropologii. Według tego pedagoga, człowiek jest zarówno bytem biologicznym, psychicznym, społecznym, kulturowym, jak i duchowym⁵. Zachowanie tych wszystkich komponentów nadaje antropologii wymiar pełny i integralny. Przyjmując takie założenia teoretyczne, poniżej zostaną przedstawione główne obszary praktyki w zakresie pracy socjalnej.

Pierwszą a zarazem podstawową warstwą rozwoju człowieka jest warstwa biologiczna. Kunowski wyjaśniając, że jest to anatomiczny i fizjologiczny rozwój organizmu dziecka⁶, w pełni uznaje miejsce człowieka w świecie natury. Oznacza to, że człowiek podlega również prawom natury. S. Hessen wychowanie, które zamykało się jedynie w tym obszarze, nazywał pielęgnowaniem⁷. Pracownik socjalny skoncentrowany na działaniach w tym obszarze, będzie zabiegał przede wszystkim o prawidłowy rozwój biologiczny i fizyczny osób, którym świadczy pomoc. Z natury rzeczy zatem swoją pracę będzie podejmował na rzecz dzieci i młodzieży, mając na uwadze

³ Przykładowym współczesnym studium z tego zakresu może być: M. D r w i ę g a, *Kim jest człowiek? Studia z filozofii człowieka*, Kraków: Księgarnia Akademicka 2013.

⁴ Por. M. N o w a k, *Teorie i koncepcje wychowania*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne 2008, s. 240; P. M a g i e r, *Pedagogy and social work. The attempt to outline the range of mutual theoretical cooperation. The methodological context*, w: I. Vyšehradské Stretnutie „Sociálne Služby ako Pilier Európskej Spoločnosti”. Recenzovaný zborník príspevkov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou, ktorá sa uskutočnila na Univerzite Konštantína Filozofa v Nitre v dňoch 25.–26. apríla 2013, red. L. Haburajová-Ilavská, K. Minarovičová, D. Baková, Nitra: Katedra sociálnej práce a sociálnych vied UKF v Nitre 2013, s. 137-152.

⁵ Por. S. K u n o w s k i, *Podstawy współczesnej pedagogiki*, Warszawa: Wydawnictwo Salezjańskie 2004, s. 197-200.

⁶ Por. tamże, s. 197.

⁷ Por. S. H e s s e n, *O sprzecznościach i jedności w wychowaniu*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Zak 1997, s. 160.

przede wszystkim zadania profilaktyczne. Chodzić będzie bowiem o zapobieganie powstawaniu wszelkich nieprawidłowości związanych często z wszelkiego rodzaju cywilizacyjnymi zagrożeniami, jak np. niewłaściwe korzystanie z komputera czy niewłaściwe odżywianie się. Poza działaniami profilaktycznymi podejmowane będą również różnego rodzaju działania korekcyjne. Gdy jednak założenia antropologiczne zostaną „zamknięte” jedynie do powyższych zagadnień, to wszelka pomoc również będzie się koncentrowała jedynie w obszarze biologii człowieka. Stąd naukami wspierającymi pracę pedagoga w tym wymiarze będą np. medycyna, fizykoterapia czy biologia.

Warstwa psychologiczna to kolejny komponent antropologii człowieka w teorii S. Kunowskiego⁸. Przyjmując taki punkt wyjścia, pedagog czy też pracownik socjalny będzie miał już szerszą perspektywę pomocy człowiekowi. W tym momencie zostanie włączony cały obszar konstrukcji psychicznej człowieka: jego emocje, potrzeby, motywacje, poczucie spełnienia, wartości siebie itp. Stąd też i świadczona pomoc będzie uwzględniała powyższe konteksty. W takiej propozycji antropologicznej działania pedagoga czy też pracownika socjalnego będą się opierały na budowaniu dobrej relacji interpersonalnej z osobami, które są odbiorcami pomocy, a przez to dopiero w tym momencie będą przyjmowały znamiona autentycznej współpracy.

Uwzględnienie warstwy społecznej jeszcze bardziej poszerza założenia antropologiczne. Przy takiej koncepcji człowieka jest on autentycznie *dzoön politykon* – jak chciał Arystoteles⁹, a to wręcz zmusza, by programowanie pomocy uwzględniało kontekst środowiska życia tych, którzy są odbiorcami działań pracowników socjalnych. Celem tych działań jest – jak wyjaśniał Kunowski – socjalizacja, czyli wykształcenie nastawienia illistycznego¹⁰, to znaczy takiego, w którym już nie tylko jednostka będzie otwarta na osoby żyjące wokół niej, ale i cała grupa (jak np. rodzina, grupy rówieśnicze, subkultury) będzie wykazywała taką otwartość i tzw. innych, nienależących do niej samej, nie będzie postrzegać za wrogów.

Przy takich założeniach antropologicznych bardzo ważne będzie to, by pomoc socjalna uwzględniała podstawowe teorie socjologiczne, dzięki którym łatwiej będzie można zrozumieć powstające problemy. Można powiedzieć, że właśnie w tym ujęciu antropologicznym najczęściej prowadzone są badania, bynajmniej na gruncie polskim. Wskazują na to chociażby podstawowe podręczniki z tego zakresu¹¹.

Kolejną warstwą konstrukcji osobowej człowieka, według S. Kunowskiego, jest warstwa kulturowa (lub kulturotwórcza). Przejawia się ona „w spontanicznym uczuleniu jednostki na wartości zawarte w wytworach kultury wyższej”¹². W tym ujęciu to nie pedagog czy pracownik socjalny odgrywa nadrzędną rolę w procesie

⁸ K u n o w s k i, *Podstawy współczesnej pedagogiki*, s. 198.

⁹ A r y s t o t e l e s, *Polityka*, Warszawa: PWN 2010, I, 1, 9, s. 27.

¹⁰ K u n o w s k i, *Podstawy współczesnej pedagogiki*, s. 170.

¹¹ Np. *Pedagogika społeczna*, red. T. Pilch, I. Lepalczyk, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak 1995; A. R a d z i e w i c z - W i n n i c k i, *Pedagogika społeczna*, Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne 2008.

¹² K u n o w s k i, *Podstawy współczesnej pedagogiki*, s. 199.

pomocy, ale sam jej biorca. Jest on coraz bardziej „widziany” jako twórca i kreator własnej sytuacji życiowej¹³. Akcentowanie tego wymiaru koncepcji człowieka będzie skłaniało pracownika socjalnego do coraz większego uwzględniania dorobku nauk humanistycznych w strategii hermeneutycznej. A to w praktyce oznacza, że pracownik nie przychodzi jako ten, który „z góry” wie, co i jak należy zrobić, by pomóc, najpierw stawia pytania i szuka na nie odpowiedzi analizując życie, kontekst sytuacyjny funkcjonowania osób, do których przychodzi¹⁴. W tym ujęciu na nowo zatracana jest równowaga stanowisk: pracownika socjalnego i jego klienta, tym razem jednak na rzecz faworyzowania tego drugiego.

Ostatnią perspektywą wyjaśniającą fenomen człowieka jest, zdaniem S. Kunowskiego, warstwa duchowa. Mieści się w niej zarówno element światopoglądu, jak i religijności¹⁵. Warto przy tej okazji podkreślić, że nie jest to element zawężający rozumienie człowieka – jak jest to czasami rozumiane – ale jak najbardziej rozszerzający. Nie chodzi bowiem o przekreślanie osiągnięć nauki i zastępowanie ich wskazaniami religijnymi, ile raczej o to, by rzeczywistość ludzką wyjaśnianą w większym lub mniejszym stopniu przez nauki szczegółowe wprowadzić „perspektywę sensu, przekraczającą ludzkie możliwości”¹⁶. Będzie to zatem wymagało od pracownika socjalnego pewnego rodzaju gotowości i kompetencji do rozmów podejmujących problematykę transcendentálną czy ściśle religijną¹⁷.

Na koniec warto jeszcze raz podkreślić, że – w założeniach S. Kunowskiego – pełną koncepcję człowieka stanowi jedynie integralne ujęcie wszystkich przedstawionych powyżej warstw rozwojowych. Pozbywając się w działaniach społecznych choćby jednej z nich, otrzymujemy w mniejszym lub większym stopniu zubożony obraz człowieka, a co za tym idzie – bardziej narażeni jesteśmy na błąd w sferze praktyki.

*

Wieloaspektowość doświadczeń praktycznych oraz wątków dyskusji pojawiających się w trakcie realizacji projektu „Trinational” wyraźnie prowokuje pytania dotyczące tożsamości teoretycznej oraz zasadności przyjmowanych rozwiązań praktycznych. Wydaje się, iż istotnym zakresem treści, które prezentuje grupa studentów i pracow-

¹³ Por. M. N o w a k, *Koncepcja osoby i jej znaczenie w teorii pedagogicznej Stefana Kunowskiego*, w: *W trosce o integralne wychowanie*, red. M. Nowak, T. Ożóg, A. Rynio, Lublin: Wydawnictwo KUL 2003, s. 154.

¹⁴ Por. H. G u d j o n s, *Pädagogisches Grundwissen*, Bad Heilbrunn: Verlag Julius Klinkhardt 2012, s. 32.

¹⁵ Por. K u n o w s k i, *Podstawy współczesnej pedagogiki*, s. 200-201.

¹⁶ M. N o w a k, *Główne nurty współczesnej filozofii wychowania*, „Kultura i Edukacja” 1993, nr 2(4), s. 22.

¹⁷ Przykładem podejmowania problemów społecznych z uwzględnieniem perspektywy teologicznej jest publikacja: *Theologie und soziale Arbeit. Handbuch für Studium, Weiterbildung und Beruf*, red. R. Krockauer, S. Bohlen, M. Lehner, München: Kösel-Verlag 2006.

ników Instytutu Pedagogiki KUL JP II, w trakcie opisanych spotkań, jest nie tylko wiedza instrumentalna (praktyczna) z zakresu edukacji i pracy socjalnej, ale przede wszystkim „płaszczyzna” teoretyczna. Dyskusje dotyczące jej znaczenia w praktyce stanowią wyraźną „wartość dodaną”, skłaniającą do formułowania fundamentalnych pytań w trakcie poznawania różnych, narodowych rozwiązań w pracy z osobami zagrożonymi wykluczeniem i marginalizacją społeczną.

BIBLIOGRAFIA

- A r y s t o t e l e s: Polityka, Warszawa: PWN 2010.
- D o m a g a ł a - Z y ś k E.: Współpraca Instytutu Pedagogiki KUL, w: Pedagogika na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II. Historia i współczesność, red. A. Rynio, R. Skrzyniarz, Lublin–Kielce: Wydawnictwo Jedność 2011, s. 199-207.
- D r w i ę g a M.: Kim jest człowiek? Studia z filozofii człowieka, Kraków: Księgarnia Akademicka 2013.
- G u d j o n s H.: Pädagogisches Grundwissen, Bad Heilbrunn: Verlag Julius Klinkhardt 2012.
- H e s s e n S.: O sprzecznościach i jedności w wychowaniu, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak 1997.
- K u n o w s k i S.: Podstawy współczesnej pedagogiki, Warszawa: Wydawnictwo Salezjańskie 2004.
- M a g i e r P.: Pedagogy and social work. The attempt to outline the range of mutual theoretical cooperation. The methodological context, w: I. Vyšehradské Stretnutie „Sociálne Služby ako Pilier Európskej Spoločnosti”. Recenzovaný zborník príspevkov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou, ktorá sa uskutočnila na Univerzite Konštantína Filozofa v Nitre v dňoch 25.-26. apríla 2013, red. L. Haburajová-Ilavská, K. Minarovičová, D. Baková, Nitra: Katedra sociálnej práce a sociálnych vied UKF v Nitre 2013, s. 137-152.
- N o w a k M.: Główne nurty współczesnej filozofii wychowania, „Kultura i Edukacja” 1993, nr 2(4), s. 7-27.
- N o w a k M.: Koncepcja osoby i jej znaczenie w teorii pedagogicznej Stefana Kunowskiego, w: W trosce o integralne wychowanie, red. M. Nowak, T. Ożóg, A. Rynio, Lublin: Wydawnictwo KUL 2003, s. 147-168.
- N o w a k M.: Teorie i koncepcje wychowania, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne 2008.
- Pedagogiki społeczna, red. T. Pilch, I. Lepalczyk, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak 1995.
- R a d z i e w i c z - W i n n i c k i A.: Pedagogika społeczna, Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne 2008.
- S z e w c z a k I., M a g i e r P.: Udział Instytutu Pedagogiki Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II w projekcie „PROCORA PS”. Sprawozdanie, „Roczniki Pedagogiczne” 2(38) 2010, s. 199-202.
- Theologie und soziale Arbeit. Handbuch für Studium, Weiterbildung und Beruf, red. R. Krokauer, S. Bohlen, M. Lehner, München: Kösel-Verlag 2006.